

The Greek Review of Social Research

Vol 4 (1970)

4-5

Κοινωνικά προβλήματα ανάπτυξεως

Αντώνιος Κ. Παπαντωνίου

doi: [10.12681/grsr.510](https://doi.org/10.12681/grsr.510)

Copyright © 1970, Αντώνιος Κ. Παπαντωνίου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Παπαντωνίου Α. Κ. (1970). Κοινωνικά προβλήματα ανάπτυξεως. *The Greek Review of Social Research*, 4, 235–245. <https://doi.org/10.12681/grsr.510>

κοινωνικά προβλήματα ανάπτυξεως

υπό

Άντωνίου Κ. Παπαντωνίου

Κοινωνιολόγος

Με το δεύτερο ημίσιον του αιώνου μας εισήλθεν η Παγκόσμιος Ίστορία εις νέαν φάσιν. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνικὴ ἔχουν σχεδὸν καταργήσει τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰς ἀποστάσεις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ προσφέρουν εἰς τὸν κόσμον, ὄλονεν περισσότερον, ἀνέσεις, εὐημερίαν, πλοῦτον, δύναμιν, ἀφθονίαν. Συγχρόνως, καταβάλλονται προσπάθειαι, ὥστε εἰς ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερα πλάτη καὶ μήκη νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἐλευθερία καὶ νὰ ἀνορθωθῇ ἡ *ἀξία τοῦ ἀνθρώπου*. Αἱ προσπάθειαι αὗται τείνουν νὰ δημιουργήσουν μίαν ὁμοιογενῆ παγκόσμιον κοινωνίαν, μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ διασπλάσῃ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν κλοιὸν καὶ νὰ ἀποκτήσῃ συνείδησιν διαστηματικῆν.

Εἰς τὴν προσπάθειαν ὁμως αὐτὴν τῆς δημιουργίας μιᾶς πλανητικῆς—θὰ ἐλέγομεν—κοινωνίας ἀντιτίθεται ὁ ἄνισος καταμερισμὸς τῶν διαθέσιμων ἀγαθῶν. Τὰ 20% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς (κυρίως οἱ περὶ τὸν βόρειον Ἀτλαντικὸν κατοικοῦντες) καταναλίσκουν τὰ 80% τῶν προϊόντων. Ὑπολογίζεται ὅτι τὸ ἔτος 1970 ὁ πληθυσμὸς τοῦ πλανήτου μας ἀνέρχεται εἰς 3,5 δισεκατομμύρια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 2,5 (δηλαδὴ πλεόν τῶν 70%) πεινοῦν ἢ ὑποσιτίζονται. Καὶ ὑπὸ τὰς κρατούσας σήμερον κοινωνικὰς καὶ οικονομικὰς συνθήκας ἡ προοπτικὴ εἶναι ὅτι οἱ πλοῦσιοι θὰ καθίστανται καθημερινῶς πλουσιώτεροι καὶ οἱ πτωχοὶ πτωχότεροι. Ἐὰν δὲ ἐξακολουθήσουν ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς δεκαετίαι νὰ κατέρχονται οἱ λαοὶ αὗτοι τὰς βαθμίδας τῆς πτωχείας, εἶναι ἀμφίβολον κατὰ πόσον θὰ ὑφίσταται πλεόν ἐλπίς ἐξόδου ἐκ τῆς ἀπαθλιώσεώς των.

Ἡ ὀξυτάτη αὐτὴ διαφορὰ μεταξὺ πείνης καὶ ὑπεραφθονίας, ρακενδυτισμοῦ καὶ ὑπερπολυτελείας, ἀποτελεῖ ἰσχυρὰν πρόκλησιν διὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν μας. Ἀποτελεῖ πρόκλησιν διὰ τὸν χριστιανισμὸν τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εὐημεροῦντες, κατὰ μέγιστον ποσοστὸν, ἀνήκουν εἰς τοὺς κόλπους του, καὶ προσβολὴν διὰ τὸν πολιτισμὸν ὅτι, ἐνῶ σπαταλῶνται κατ' ἔτος 150 δισεκατ. δολλάρια διὰ τὸν πολεμικὸν ἐξοπλισμὸν, μετὰ κόπου ἐξοικονομοῦνται 10 δισεκατ. δολλάρια πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου διὰ τῆς οικονομικῆς συνεργασίας.

Πέραν ὁμως τῶν χριστιανικῶν ἐπιταγῶν καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ κατανοηθῇ ὅτι οὔτε οικονομικῶς συμφέρον οὔτε πολιτικῶς ἀκίνδυνον οὔτε ἀδιάφορον διὰ τὴν κοινωνικοπολιτικὴν ἰσορροπίαν τοῦ κόσμου εἶναι νὰ ὑφίστανται τοιαῦται προκλητικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ὀλιγαρίθμων εὐημερούντων καὶ τῆς μάζης τοῦ λιμοκτονούντος *τρίτου κόσμου*. Διότι καὶ οἱ πολῖται τῶν χωρῶν αὐτῶν ἔπαυσαν πλεόν νὰ ἀποδέχονται καὶ νὰ ὑπομένουν μοιρολατρικῶς τὴν δυστυχίαν των καὶ ἐκαλλιέργησαν τὴν πεποιθῆσιν ὅτι εἶναι ἀξιοὶ μιᾶς καλυτέρας μοίρας, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἔχουν δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Καὶ πιέζουν τὰς κυβερνήσεις των καὶ ἀπαιτοῦν νὰ ληφθοῦν μέτρα καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν προγράμμα-

τα, τὰ ὁποῖα θὰ τοὺς μεταφέρουν ὅσον τὸ δυνατόν συντομώτερον καὶ ἀσφαλέςτερον εἰς τὸν πολυπόθητον παράδεισον τῆς ἀφρονίας καὶ εὐημερίας. Ὁ πόθος καὶ ἡ νοσταλγία ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν ἀβλιότητα τοὺς κάνουν νὰ βιάζονται, νὰ ἀνυπομονοῦν καὶ νὰ ἀγωνιοῦν. Ἐπιθυμοῦν, εἰ δυνατόν σήμερον, τώρα, νὰ ἀπολαύσουν ὁ, τι καθ' ὄλην τὴν τὴν ζῶν ἐστερηθησαν. Τοῦτο δημιουργεῖ κλίμα ἐκρηκτικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγγυᾶται ὅτι δὲν θὰ ἐπακολουθήσῃ βίαια ἀνατροπὴ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Τὰ πράγματα καθίστανται περισσότερο ἀνησυχητικά, ὅταν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ ψυχολογικοὶ παράγοντες: τὰ συναισθήματα κατοπερότητας, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν φανατικὸν μίσος καὶ ἐπιθετικότητα κατὰ τὸν ἀνεπτυγμένον δυτικὸν ἠερῶν, εἰς τὴν ἐκμεταλλευτικὴν διάθεσιν ἢ ἀποικιοκρατικὴν πολιτικὴν τῶν ὁποίων ἀναζητοῦνται πολλάκις τὰ αἷτια τῆς καθυστέρησεως.

Ἐκ πάντων τούτων ἔχει καταστῆ πλέον κοινὴ συνειδήσις ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπικρατήσῃ μία παγκόσμιος κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ὁμαδικῆς συνεργασίας πρὸς ἀπάμβλυνσιν τῶν αἰχμῶν καὶ ἐπικάλυψιν τῶν γασμάτων, ὥστε νὰ δυνηθῇ ὁ τρίτος κόσμος νὰ ἐξέλθῃ τοῦ φαύλου κύκλου τῆς τεχνολογικῆς καὶ οἰκονομικῆς καθυστέρησεως. Εἰς τὰ πλαίσια μίας τοιαύτης πολιτικῆς πρέπει νὰ κατανοηθοῦν αἱ ἐκκλήσεις καὶ προστάθειαι τῶν Ἐκκλησιῶν (διὰ τῶν ὀργανώσεων Misereor, Brot für die Welt καὶ Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν), ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τῶν βιομηχανικῶς ἀνεπτυγμένων δυτικῶν κρατῶν ἀπὸ τινος ἐφαρμοζομένη πολιτικὴ οἰκονομικῆς ἐνίσχυσεως καὶ ἐφαρμογῆς ἀναπτυξιακῶν προγραμμάτων εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας. Τὰ ἀναπτυξιακὰ ὅμως αὐτὰ προγράμματα καὶ ὅταν ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ κύριον λόγον ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἀνάπτυξιν τοῦ *τότε* κόσμου καὶ ὄχι εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἀπορροφητικῶν ἀγορῶν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ οἰκονομικοῦ δυναμικοῦ τῆς Δύσεως, προσκόπτουν εἰς πολυσύνθετα καὶ δυσπερίβλητα ἐμπόδια, ἐκ τῶν ὁποίων καταφαίνεται ὅτι τὸ πρόβλημα αὐτῆμα δὲν εἶναι ἡ μεταφορὰ κεφαλαίων καὶ πιθανῶς ἡ μετάδοσις μόνον τεχνικῶν γνῶσεων, ἀλλ' ἡ καταπολέμησις τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν ἐκείνων παραγόντων οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν ἀνασταλτικῶς ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως, ἢ ἐπὶ συγχρόνων βάσεων ἀναδιάρθρωσις τῆς κοινωνικῆς δομῆς καὶ ἡ καλλιέργεια ἀναπτυξιακῆς νοστροπίας. Προσπατεῖται δηλαδὴ ἐκπαίδευσις, μῶρφωσις καὶ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ· ἐν μῇ λέξει—παρὰλληλως πρὸς τὴν τεχνικὴν—*ἀνθρωπίνῃ ὑπόδομῇ*.

Ἡ διεκρίνησις αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς πλευρᾶς τῆς ἀναπτύξεως πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολῇ εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος καὶ τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν, ἥτοι τῶν ἐξωοικονομικῶν, συντελεστῶν ἀναπτύξεως δὲν εἶναι βεβαίως τὸ μόνον πρόβλημα τῆς περιφερειακῆς ἢ τῆς καθόλου ἀναπτύξεως, εἶναι ὅμως τὸ κεντρικώτερον.

Ἀποτελεῖ, θὰ ἐλέγομεν, τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς ἀναπτυξιακῆς προβληματικῆς. Διότι, ἐν τελευταῖαι ἀνάλυσι, καὶ ὁ ἄρτιώτερος καὶ πληρέστερος οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς οὐδεμίαν πρακτικὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα ἔχει, ἐὰν δὲν εἶναι ἐφαρμοσίμος. Καὶ ἐφαρμοσίμος εἶναι τότε μόνον, ὅταν εἶναι καὶ προσαρμοσίμος πρὸς τὰ ἰδιόμορφα κοινωνικοπολιτιστικὰ πλαίσια τῆς χώρας ἢ τῆς περιφέρειας. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι εἰς παραδοσιακὰ καὶ στατικά κοινωνικὰ πλαίσια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθοῦν προγράμματα δυναμικῆς οἰκονομίας. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διεκρινῆθῃ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τελικῶς δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεταρρυθσεως προγραμμάτων, ἐργοστασίων καὶ ἐργοταξίων, οὔτε διὰ τῆς ἀπλῆς μεταφορᾶς κεφαλαίων, ἀλλὰ διὰ τῆς καλλιέργειας καταλλήλου ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, διὰ τῆς προπαρασκευῆς ἀνθρώπων ἰκανῶν νὰ ταράξουν τὰ λιμνάζοντα ὕδατα καὶ νὰ δυναμοποιήσουν τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πραγματικότητα τῆς χώρας ἢ περιφέρειας τῶν. Ἡ πρώτη μας θέσις λοιπὸν εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν ἀποτελεῖ πρωτίστως ὑπόθεσιν κεφαλαίων, ἀλλ' ὑπόθεσιν ἀνθρώπων.

Τίθεται κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἐρώτημα: Διατί οἱ ἄνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τῶν ὡς πρὸς τὰς ἀπαιτούμενας ἰκανότητες πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ποθομένου οἰκονομικοῦ δυναμισμοῦ; Ἡ δευτέρα μας θέσις υποστηρίζει ὅτι αἱ μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ὑφιστάμεναι διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸν οἰκονομικὸν δυναμισμόν δὲν εἶναι βιολογικῆς, ἀλλὰ κοινωνικῆς φύσεως. *Τὸ διάφορον ἀναπτυξιακῶν καὶ οἰκονομικῶν τῶν ἐπίπεδον ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν κοινωνικοπολιτιστικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι προσδιορίζουν τὴν νοστροπίαν καὶ παρεμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξιν*. Ἀναγνωρίζεται δηλαδὴ ἐνταῦθα ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος τοῦ κοινωνικοῦ καὶ θεσμικοῦ κλιμακίου ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἀναπτύσσεται μία οἰκονομία. Ὁ ἄνθρωπος νοεῖται ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας τιθεμένων εἰς αὐτὸν πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν πλαισίων καὶ ἐξαρτησῶν, ἢ δὲ οἰκονομία ὡς ἡ γησιῖα ἐκφρασις ὁλοκλήρου τοῦ κοινωνικοπολιτιστικοῦ βίου μίας χώρας. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις κατανοεῖται ὡς μέρος τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρώπων.

Ἐπομένως—καὶ αὕτη εἶναι ἡ τρίτη μας θέσις—*ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιφέρει ἀλλαγὴν εἰς τὴν οἰκονομίαν ὀφείλει πρωτίστως νὰ ἐπιφέρει ἀλλαγὴν εἰς τὰ κοινωνικοπολιτιστικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται αὕτη*. Τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ προηγηθῇ συνειδητῶς ἐπιδιοκωμένη καὶ κατευθυνομένη κοινωνικὴ ἀλλαγὴ, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εὐρύτερας κοινωνικῆς στρατηγικῆς ἀναπτύξεως.

ἐννοιολογικαὶ διασαφήσεις

Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διεκρινῆθῃ ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς *ἐπανάπτωτος* δὲν ἔχει ἀξιολογικὸν περιεχόμενον καὶ δὲν ἀναφέρεται εἰς δλόκληρον τὸν πολιτι-

σμόν, τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν καλλιέργειαν καὶ τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον ἐνὸς λαοῦ, κατὰ συνέπειαν δὲ δὲν εἶναι προσβλητικός. Ὁ ὅρος *ὕπαναπτύκτων* δὲν εἶναι ταυτὸσημος τοῦ ἀπολίτιστος, ὅπως ἀκριβῶς *ἀνεπτυγμένους* δὲν σημαίνει ὁπασδίηποτε καὶ ψυχικῶς καλλιέργημένος, πολιτισμένος. Εἶναι γνωστὸν μάλιστα ὅτι μεταξὺ τῶν καλουμένων ὑπαναπτύκτων ἢ ὑπὸ ἀνάπτυξιν χωρῶν συγκαταλέγονται καὶ αἱ κοιτίδες τῶν ἀρχαιολογικῶν πολιτισμῶν, ὡς ἡ Ἰνδία, ἡ Κίνα, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ἑλλάς, ἡ Νότιος Ἰταλία, ἐνθὸς πολλὰ θὰ ἦτο δυνατόν παραλλήλως νὰ λεχθοῦν περὶ τοῦ βαθμοῦ βαρβαρότητος εἰς τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ φθάσῃ ἢ χωριζομένη τῆς ἀρετῆς γνῶσις ἢ περὶ τῆς ἠθικῆς, πνευματικῆς καὶ καθόλου πολιτιστικῆς κρίσεως εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλεται ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑπερανεπτυγμένων κοινωνιῶν τῆς ἀφθονίας. Ὅριζοντες τὴν *ἀνάπτυξιν* ὡς τὴν ἐνσυνείδητον διαδικασίαν διὰ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὸν συντονισμόν τῶν δραστηριοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν καὶ δύνανται νὰ ἐπιφέρουν τὴν ἀνύψωσιν τῆς μέσης παραγωγικῆς καὶ καταναλωτικῆς ἰκανότητος ὅσον τὸ δύναντον περισσοτέρων μελῶν μιᾶς κοινωνικῆς ἐνότητος (χωρίου, πόλεως, περιφερείας, χώρας, κτλ.), ἀντιλαμβάνομεθα καὶ χαρακτηρισίζομεν ὡς *ὕπαναπτύξιν* μίαν κατάστασιν τεχνολογικῆς, οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς καθυστερήσεως ἐν σχέσει πρὸς ὅ, τι κατὰ τὰ δεδομένα μιᾶς χρονικῆς στιγμῆς καὶ χώρας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ ἢ ἔχει ἤδη ἐπιτευχθῆ ὑπὸ ἄλλων χωρῶν. Ἐπομένως, ὡς μέτρον συγκρίσεως λαμβάνεται ἀπολύτως μὲν τὸ ἀνώτατον παγκοσμίως ἐπιτευχθῆ ἐπίπεδον τεχνικοοικονομικῆς ἀναπτύξεως, σχετικῶς δὲ ὁ βαθμὸς ἀναπτύξεως ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο δυνατόν ἢ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἐπιτευχθῆ εἰς μίαν χώραν κατὰ τὰ κοινωνικοοικονομικὰ αὐτῆς δεδομένα.

Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις μιᾶς χώρας ἢ περιφερείας μετρεῖται διεθνῶς μὲ βάσιν τὸ κατὰ κάτοικον ἀκαθάριστον προϊόν ἢ εἰσόδημα αὐτῆς ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ποσοστιαίαν ἐτήσιαν αὐξήσιν τῶν μεγεθῶν τούτων (ἐτήσιον κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα εἰς δολλάρια, κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσις ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, αὐτοκίνητα, συσκευαί, κοινωνικαὶ ὑπηρεσίαι, κτλ.). Κεφαλαιώδους σημασίας καὶ ἐνδεικτικῆς τοῦ βαθμοῦ ἀναπτύξεως εἶναι καὶ ἡ γνῶσις τῆς ποσοστιαίας συμμετοχῆς τοῦ πρωτογενοῦς, δευτερογενοῦς καὶ τριτογενοῦς τομέως εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἔθνικου ἢ περιφερειακοῦ προϊόντος. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὰ κριτήρια αὐτὰ εἶναι δυνατόν νὰ παρασύρουν εἰς ἐσφαλμένως ἐντυπώσεις καὶ ἀνακριβεῖας ἕνεκα τῆς ἀνισομερείας τῆς πραγματικῆς κατὰ περιφέρειαν καὶ κάτοικον κατανομῆς τῶν μεγεθῶν-δεικτῶν. Ἡ σχέσις τῆς εἰσοδηματικῆς ἀνισότητος μεταξὺ πρωτεοῦσης καὶ ἀγροτικῆς περιοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἶναι 1 : 6. Διὰ τοῦτο φρονοῦμεν ὅτι ἀσφαλέστερα κριτήρια διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ βαθμοῦ ἀναπτύξεως μιᾶς χώρας μᾶς παρέχουν οἱ δείκται:

α. ὀρθολογισμοῦ, διοργανώσεως καὶ ἐκμηχανίσεως

τῶν παραγωγικῶν διαδικασιῶν, μάλιστα δὲ τοῦ πρωτογενοῦς τομέως (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, ἀλιεία),

β. αὐξήσεως τοῦ τριτογενοῦς τομέως, μάλιστα δὲ τῶν ὑπηρεσιῶν αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸν προγραμματισμὸν, τὴν διοργάνωσιν, τὸν ἔλεγχον, τὰς ἐπικοινωνίας, τὰς χρηματικὰς συναλλαγὰς, τὴν παιδείαν, κτλ.,

γ. ἀστικοποιήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ διαμορφώσεως ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν κέντρων (δείκτης χωρονομικῆς ταξινόμησεως).

Παραλλήλως πρὸς τὴν προθυμίαν καὶ ἰκανότητα οἰκαιοποιήσεως γνώσεων καὶ τεχνικῶν πρὸς κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τὴν ἀνάπτυξιν χαρακτηρίζει καὶ ἡ ἐπικράτως ἰσχυρὰς οργανώσεως καὶ ὀρθολογισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, μὲ ἀναλόγους ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῶν θεσμῶν, τῶν παραδόσεων, τοῦ ἀξιολογικοῦ συστήματος καὶ τοῦ καθόλου πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ (κοινωνικὸς δυναμισμός). Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαναπτύξεως ἔγκειται εἰς τὴν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς συγχρόνους ἐπιστημονικὰς καὶ τεχνολογικὰς γνώσεις καὶ μεθόδους ἀτελῆ, ἀσυντόνιστον, ἀσύμφορον ἐκμετάλλευσιν τῶν δυνάμεων ὑφισταμένων καὶ λαθανόντων συντελεστῶν παραγωγῆς μιᾶς περιφερείας. Πάντοτε βεβαίως προϋποτίθεται ὅτι μία τελεσφορατὴ ἐκμετάλλευσις αὐτῶν εἶναι κατορθωτὴ καὶ ἐπιθυμητὴ, ὡς συνεπαγομένη βελτίωσιν τῶν υἱκῶν συνθηκῶν διαβιώσεως καὶ ἄνοδον τοῦ οικονομικοῦ ἐπιπέδου ἐπ' ὠφελεία τῆς πλειονότητος τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας αὐτῆς.

κυριότερα χαρακτηριστικὰ τῆς ὑπαναπτύξεως

α. *Χαμηλὴ παραγωγικότης μετὰ χαμηλοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος.* Τὸ 1950 αἱ ἀνεπτυγμέναι χώραι (22,4% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς) ἐκαρποῦντο τὸ 70,8% τοῦ παγκοσμίου εἰσοδήματος, ἐνθὸς ὑπόλοιπον 22,8% κατενεμετο εἰς τὰ 69,3% τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ πλανήτου μας. Τὸ ἀνώτατον ὄριον εἰσοδηματικῆς ἀνισότητος ἐπὶ διεθνῶς ἐπιπέδου παρατηρεῖται μεταξὺ Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ Δημοκρατίας τῶν Μαλάουι, μὲ σχέσιν 1 : 100 (κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα ΗΠΑ 4.000 δολλάρια, Μαλάουι 40 δολλάρια). Οἱ «πλούσιοι» τῆς Γῆς, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τὸ ἐν τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, διαθέτουν κατὰ κεφαλὴν: 10πλάσιον ἀριθμὸν ἰατρῶν, 15πλάσιον ἐκπαιδευμένου νοσηλευτικοῦ προσωπικοῦ, 12πλάσιον νοσοκομειακῶν κλινῶν, 25πλάσιον ἐφημερίδων, 10πλάσιον ραδιοφωνικῶν συσκευῶν, 10πλάσιον ἠλεκτρικῆς ἢ ἄλλης ἰσοδυνάμου ἐνεργείας, ἀπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν κατὰ κεφαλὴν τῆς «πτωχομάχης» τῶν δύο τρίτων.

β. *Ἄνισος κατανομὴ τοῦ ἔθνικου εἰσοδήματος.* Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ πυραμιδοειδὴς κατανομὴ τοῦ, ὥστε ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ πληθυσμοῦ νὰ διάγῃ ὑπὸ ἀθλίαν

πολλάκις συνθήκας διαβίωσης, ἐνθ' μία πολὺ ὀλιγάριθμος τάξις οικονομικῶν μεγιστάνων νὰ ζῆ ὑπερπολυτελῶς. Ἡ τάξις αὕτη, ἐνθ' εἶναι οικονομικῶς «παρασιτικῆ» (εἰσοδηματίαι), ἀπομυζᾷ ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ ἀκαθάριστον κατὰ κεφαλὴν προϊόν μιάς χώρας ἢ περιφέρειας. Εἰς μίαν τοιαύτην πυραμιδοειδῆ κατανομήν τοῦ εἰσοδήματος δὲν εἰννοεῖται, καὶ διὰ τοῦτο ἀπουσιάζει σχεδὸν παντελῶς, ἢ σπουδαιότητι διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν *μέση τάξις* τῶν ἐξειδικευμένων παραγωγικῶν δυνάμεων. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν κέντρου-περιφέρειας ἢ καὶ ἐντὸς τῶν κατ' ἴδιαν περιοχῶν. Ἡ κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσις ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας (εἰς ΩΧΒ) τῶν Ἀθηνῶν εἶναι 16πλάσιον περίπου τῆς ἀντιστοίχου τῆς Θράκης, ἢ σχέσις εἰσοδηματικῆς ἀνισότητος Ἀθηνῶν-περιφέρειας εἶναι 1 : 6.

γ. *Μέγα ποσοστὸν ἀπασχολήσεως εἰς τὸν πρωτογενῆ τομέα, μάλιστα δὲ παντελῆς ἔλλειψις ἢ ἀσήμαντος βαθμοῦ ἐκμηχανισέως του.* Εἰς ὄρισμένες περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀνέρχεται εἰς 80% ἢ καὶ 90%, ἐνθ' εἰς τὰς κοινότητας τῆς «ἀφρονίας» κυμαίνεται γενικῶς μεταξύ 10% καὶ 6%! Ἐχει διεθνὸς παρατηρηθῆ δεῖν—μὲ ἐλαχίστας ἐξαιρέσεις—ὅσον μεγαλύτερον εἶναι τὸ ποσοστὸν τῶν εἰς τὴν γεωργίαν ἀσχολουμένων, τόσον χαμηλότερον τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα μιάς χώρας. Καὶ τοῦτο, ἔνεκα τῶν συνθηκῶν γαιοκτησίας καὶ καλλιέργειδων αἱ ὁποῖα ἐπικρατοῦν εἰς τὸν πρωτογενῆ τομέα τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατανομήν τῶν γεωργικῶν κλήρων παρατηρεῖται ὅτι εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ἐπικρατεῖ μία τῶν δύο ἀκροτήτων: ἢ τὰ latifundia, ἢτοι ὑπερβολικὰ μεγάλοι καὶ κατὰ κανὸν ἀνεκμετάλλευτοι γεωργικοὶ κλήροι, ἢ τὰ minifundia, ἢτοι ἀσυμφόρος μικροὶ κλήροι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τὸν ὀδὲ τὰ κατώτατα ὄρια βιοπορισμοῦ. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς περιορισμένης ἐκτάσεως ἐφαρμογῆς τῶν μηχανοκαλλιεργειῶν, ἄνθρωπος καὶ ἔδαφος προσφέρουν τὰ κατώτατα ὄρια δυνατῆς παραγωγικότητός των. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, δοθέντος ὅτι αἱ ὑπαναπτύκτοι χώραί ἐν τῷ συνόλῳ χρησιμοποιοῦν μόλις τὸ 1/10 τῶν ὑπὸ τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν χρησιμοποιουμένων χημικῶν λιπασμάτων, καθίσταται ἀδύνατον ἡ ἐφαρμογὴ ἐντατικῶν καλλιεργειῶν, τὸ δὲ ἔδαφος ὑφίσταται ἐξάντλησιν καὶ φθοράν ἐκ τῆς ὑπερεκμεταλλεύσεως. Εἰς τὰς μικρὰς αὐτὰς ἐκτάσεις πολλὰκις ἀναπτύσσεται μία οἰκονομία πρὸς αὐτοκατανάλωσιν, ἢ ὁποῖα ἐθίζει τοὺς κατοίκους εἰς τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν ἐνσυνείδητον ἀποχὴν ἀπὸ τῆς παραγωγῆς διὰ τὴν ἀγοράν (π.χ. ἢ κεντρικῆ Ἀφρικῆ).

δ. *Ὑποτιπώδης μονομερῆς βιομηχανία.* Ἡ μονομερῆς ἀνάπτυξις τοῦ ὑποτιπώδους βιομηχανικοῦ τομέως ἀποτελεῖ τυπικὸν φαινόμενον ὄλων τῶν ὑπανα-

πτύκτων χωρῶν. Παρατηρεῖται γενικῶς παντελῆς ἔλλειψις τῶν βασικῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν βιομηχανιῶν, ὡς ἡ χημικῆ, ἠλεκτρονικῆ, κτλ. Ἡ ἔλλειψις αὐτοματισμοῦ καὶ συγχρόνου ἐγκαταστάσεων συντελεῖ, ὅστε αἱ βιομηχανία νὰ μὴ εἶναι ἀνταγωνιστικαί, λόγω τῆς μειωμένης ἀποδοτικότητος, τοῦ ὑψηλοτέρου κόστους (παρὰ τὰ χαμηλὰ ἡμερομίσθια) καὶ τῆς ἔλλειψις ὑψηλῆς ποιότητος καὶ τυποποιήσεως τῶν προϊόντων, μετ' ἀναλόγων ἐπιπτώσεων διὰ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον.

ε. *Ἐπιθεώρησις ἐξωτερικῶν ἐμπορίων μετὰ στενῶν ἐσωτερικῶν ἀγορῶν.* Τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον, συνιστάμενον κυρίως εἰς τὴν ἐξαγωγὴν πρώτων ὕλων καὶ ἀκατεργάστων γεωργικῶν προϊόντων (κατὰ κανὸν μονοκαλλιέργειας), εἶναι λίαν εὐπαθές, καθ' ὅσον δὲν ἐξάγονται εἰδῆ πρώτης ἀνάγκης, καὶ καθιστᾷ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν ἀπολύτως ἐξηρητημένην ἀπὸ τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς ἢ τὰς διακυμάνσεις τῶν προτιμήσεων τῶν ἐξωτερικῶν ἀγορῶν. Ἐξ ἄλλου, τὸ χαμηλὸν κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα καὶ ἡ κρατοῦσα ὄρεξις εἰσοδηματικῆ ἀνισότητος θέτουν σημαντικούς περιορισμούς εἰς τὴν ἀπορροφητικὴν τῶν ἐσωτερικῶν ἀγορῶν. Πολλοὶ ἀνάγκαι τῶν κατοίκων παραμένουν ἀνικανοποίητοι, λόγω μειωμένης ἀγοραστικῆς δυνάμεως, ἐνθ' ἡ ἀγορὰ προϊόντων τοῦ ἐξωτερικοῦ περιορίζεται ἔτι μᾶλλον τὴν ζήτησιν τῶν ἐγχωρίων.

ς. *Ἐλλειψις ἐπαρκῶς ὑποδομῆς ἰδία ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν στελέχωσιν.* Συνήθως μνημονεύεται ἡ ὑποδομὴ εἰς ἔργα ἐξηλεκτρισμοῦ, μεταφορῶν, κτλ., καὶ παραθεωρεῖται ὅτι τὸ σημαντικότερον πρόβλημα τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν δὲν ἔγκειται πρωτίτως εἰς τὰς ἐλλείψεις αὐτὰς, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν σχετικῶς βραχυχρονίως, ἐφ' ὅσον θὰ ἐξευρίσκοντο τὰ ἀνάλογα κεφάλαια, ἀλλὰ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἰκανῶν μορφωτικῶν κέντρων καὶ ἀποκεντρωμένης ἀποδοτικῆς διοικήσεως, τὰ ὁποῖα νὰ δύνανται νὰ δυναμοποιήσουν τὴν ὑπάρχουσαν ἢ νὰ ἀναπτύξωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις μιάς ἐκσυγχρονιζομένης οἰκονομίας. Αἱ κεντρικαὶ διοικήσεις εἶναι συνήθως καλῶς διηρηθῶμεναι, καίτοι παρουσιάζουν ὅλα τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τῆς συγχρόνου γραφειοκρατίας μετὰ παράλληλον ἀπουσίαν τῶν θετικῶν. Τὰ πράγματα καθίστανται ὁμως τραγικὰ προκειμένου νὰ ἐφαρμοσθοῦν τὰ εἰς τὸ κέντρον καταρτιζόμενα προγράμματα, ἔνεκα παντελοῦς ἐλλείψεως μεσῆρας καὶ κατωτέρου στελεχώσεως, ὡς καὶ τῆς ἀπαιτούμενης ὀργανωτικῆς καὶ τεχνικῆς ὑποδομῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον τῆς ὀργάνωσεως καὶ στελεχώσεως τῶν ὑπηρεσιῶν μᾶς μεταφέρει εἰς τὸ ἐπίκεντρον τῆς ἀναπτυξιακῆς προβληματικῆς, ἢτοι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα καὶ τοὺς ἐξωοικονομικοὺς συντελεστὰς ἀναπτύξεως, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα.

τά αίτια της υπαναπτύξεως

Πρὸς κατὰστροφιν καὶ ἐφαρμογὴν ἀποτελεσματικῆς στρατηγικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἐξαρκοῦν αἱ ἐννοιολογικαὶ διευκρινήσεις καὶ ἡ περιγραφή τῶν συμπτωμάτων τῆς υπαναπτύξεως: εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προχωρήσωμεν καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν βαθυτέρων αἰτίων τὰ ὅποια ὠδήγησαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν στατικότητα.

α. Ὡς τοιαῦτα αἷτια συνήθως προβάλλονται αἱ γαιοκλιματικαὶ δυσχέρειαι καὶ ἡ ἐλλείψις κεφαλαίων. Ἡ πρώτη θέσις μας ὑποστηρίζει ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν εἶναι πρωτίστως ὑπόθεσις κεφαλαίων ἀλλ' ἀνθρώπων, χωρὶς βεβαίως νὰ παραγνωρίζονται τὰ ἐκ τῆς ἐλλείψεως κεφαλαίων ἢ ἐκ τῶν ἑδαφικῶν καὶ κλιματολογικῶν συνθηκῶν ἀνακόπτοντα ἐμπόδια.

Κλίμα τραχὺ καὶ ἑδάφος πτωχὸν ἀποτελοῦν κακὸν σύντροφον τοῦ γεωργοῦ, οὐχὶ ὅμως ἀπαραιτήτως καὶ τῆς καθόλου οἰκονομίας· τὸν ἀντίον μάλιστα, μὴ ἐπιτρέποντα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ εὐκόλον κέρδος τὸν ἐξαναγκάζουν εἰς ἀφύπνισιν καὶ δραστηριοποίησιν τῶν δυνάμεων του, ὡς συμβαίνει π.χ. με τοὺς ἰδιόκους μας Ἡπειρώτας. Κράτι ὡς ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Αὐστρία ἔχουν τραχὺ κλίμα καὶ γεωργικὰς ἐκτάσεις περιορισμένας καὶ πτωχὰς ὡς ἡ Ἑλλάς· τὸ αὐτὸ ἴσχυει καὶ περὶ τῶν Σκανδιναβικῶν καὶ τῶν Κάτω Χωρῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἡμῶδισε τὰς χώρας αὐτὰς νὰ ἀναπτύξουν ἀνθηρὰς οἰκονομίας, ἐφαρμοζούσαι μέτρα οἰκονομίας, ὀργανωτικὰ καὶ προγραμματισμῶν, ἴητοι τὰς κατ' ἐξοχίαν «οἰκονομικὰς ἀρετὰς». Τοῦνταντίον, ὁ ἑδαφικὸς καὶ ὑπεδαφικὸς πλοῦτος τοῦ Περού καὶ ὀρισμένων ἀραβικῶν κρατῶν δὲν ἡμῶδισε τοὺς κατοίκους νὰ παραμείνουν «ζητιάνοι στὰ χρυσὰ παγκάκια» καὶ «καμηλιέρηδες στὶς πετρελαιοπηγὰς».

Ἀκόμη πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὰς υπαναπτύκτους χώρας δὲν εἶναι μόνον οἱ πτωχοὶ πτωχότεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ πλούσιοι πλουσιώτεροι, ἐν συγκρίσει μετὸν λοιπὸν κόσμον. Αἱ εἰσοδηματικαὶ ἀνισότητες διευκολύνουν τὴν συσσώρευσιν κεφαλαίων εἰς χεῖρας ἐλαχίστων. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ θὰ ἦδυναντο νὰ ἐξαγάγουν τὴν χώραν ἀπὸ τὴν κατὰστασιν τῆς υπαναπτύξεως, ἐφ' ὅσον ἐχρησιμοποιούντο διὰ παραγωγικὰς ἐπενδύσεις. Ἄλλ' οὕτε ἡ προέλευσις οὕτε ἡ χρῆσις τῶν κεφαλαίων αὐτῶν εἶναι «οἰκονομικῆς». Τὰ κεφάλαια αὐτὰ, ἀντιπροσωπεύοντα μέγα μέρος τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος, προέρχονται ἐξ εἰσοδημάτων· καὶ ἡ διατιθένται ἐπιδεικτικῶς εἰς τὴν ἀγορὰν εἰδῶν πολυτελείας, τὰς δεξιώσεις, τὴν χλιδὴν, ἢ μεταφέρονται εἰς τὰς τραπεζὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ. Συμφώνως πρὸς τὰς διαπιστώσεις μῆς ἐρευνῆς τοῦ Raul Prebisch, ἐκτελεστικοῦ γραμματέως τῆς οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ΟΗΕ εἰς τὴν Λατινικὴν Ἀμερικὴν, «Ἡ ἀνωτέρα τάξις (5% τοῦ πληθυσμοῦ), εἰς τὴν ὁποῖαν ἀντιστοιχοῦν σχεδὸν τὰ τρίτα δέκατα τῆς συνολικῆς καταναλώσεως τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, παρουσιάζει κατὰ

μέσον ὄρον 15πλασίαν κατανάλωσιν ἐκείνης τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων (50% τοῦ πληθυσμοῦ). Ἐὰν ἡ ἀναλογία αὕτη περιορίζετο εἰς τὴν σχέσιν ἕνδεκα πρὸς ἓνα καὶ περιορίζετο ἡ κατανάλωσις πρὸς αὐξήσιν τῶν ἐπενδύσεων, θὰ ἦδυναντο ὁ δείκτης αὐξήσεως τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος νὰ ἀνέλθῃ ἀπὸ 1% εἰς 3%. Καὶ ἐὰν ἡ μείωσις τῆς καταναλώσεως περιστέλλετο εἰς σχέσιν ἕνδεκα πρὸς ἓνα, τότε ὁ ἐτήσιος δείκτης αὐξήσεως θὰ ἦδυναντο νὰ ἀνέλθῃ... εἰς 4% καὶ πλέον.» (Raul Prebisch: Für eine bessere Zukunft der Entwicklungsländer, Berlin 1968, σελ. 80). Αἱ πιθανότητες ὅμως μίς τοιαυτῆς ἀλλαγῆς δὲν φαίνονται νὰ εἶναι πολλαί, ἐὰν ἰσχύουν τὰ ὅσα σχετικῶς μὴ κοινωνικῆς ἐκθεσις τοῦ ΟΗΕ τοῦ 1967 ἀναφέρει: «Διεπιστώθη εἰς ἀρκετὰς χώρας ὅτι ἡ πραγματικὴ οἰκονομικὴ συμπεριφορὰ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν μέγιστην ὠφέλειαν ἐκ τῶν ἰσχυρῶν εἰσοδηματικῶν ἀνισοτήτων δὲν πιστοποιεῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται νὰ καταδείξουν μεγαλύτεραν προθυμίαν δι' ὀκονομίας καὶ ἐπενδύσεις... Πολλοὶ μεγαλοεἰσοδηματῆται καθίστανται ἐνοχοὶ φθοροφυγῆς καὶ τὰ ἐν μέρει τεράστια εἰσοδήματα χρησιμοποιοῦνται μᾶλλον διὰ τὴν κατανάλωσιν εἰδῶν πολυτελείας, κερδοσκοπίαν καὶ καταθέσεις εἰς οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένας χώρας, παρὰ δι' ἐπωφελεῖς ἐπενδύσεις εἰς τὴν χώραν των.» (Report on the World Social Situation, 1967 UN, New York, 1961-1968, τ. 2).

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον οἱ πλουτοκράται. Καὶ αἱ πτωχαὶ λαϊκὰ τάξεις χαρακτηρίζονται ἀπὸ μίαν ὑπερβολικὴν καταναλωτικὴν διάθεσιν. Βεβαίως, ἔχουν ἠυξημένας ἀνάγκας καὶ πενιχρὰ μέσα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ οὕτε ἐπενδυτικῶς τοποθετοῦνται οὕτε πρὸς θεραπείαν τῶν πρώτων ἀναγκῶν καταναλίσκονται. Ἴσως ἡ σκληρότης τοῦ βίου καὶ αἱ ἀνέχειαι, ἴσως ἡ ἀνάγκη ἀποκτησῆως σχετικοῦ κοινωνικοῦ γοήτρου διὰ τῆς καταναλώσεως ὀρισμένων ἀγαθῶν, ἴσως ἡ μίμησις ἢ ὅποια διαδραματίζει σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἴσως καὶ ἡ ἄγνοια, ὀδηγοῦν τοὺς Ἕλληνας, π.χ., ἐργάτας εἰς τὴν κατανάλωσιν εἰδῶν πολυτελείας, τὴν παρακολούθησιν τῆς μόδας, τὰς δισκεδάσεις τῆς ταβέρνας, κτλ., πωλλάκις μετὰ πραγματικὴν στέρησιν ὡς πρὸς τὴν διατροφήν τῆς οἰκογενείας. Συνηθεστικὴ καὶ λιαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐκφρασις «προτιμῶ νὰ μὴ φάγω παρὰ νὰ στερηθῶ». Ἡ ἐξέτασις ἰδίᾳ τῆς καταναλωτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν μεταναστῶν καὶ τῶν παλιννοστοῦντων πείθει ὅτι εἶναι ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη διαπαιδαγωγήσεως τοῦ μέσου Ἕλληνοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος «πὼς δεῖ μετὰ χρημάτων ἀναστρέφεσθαι».

Τὸ γενικώτερον συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἐξάγει ἀβιάστως ἐκ τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ὅτι, προκειμένου περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιτυχίας ἢ δυσπραγίας μῆς χώρας, τὸν τελευταῖον καὶ ἀποφασιστικὴν σημασίαν λόγον δὲν ἔχει ὁ πλοῦτος ἢ ἡ πτωχεία τοῦ ἐδάφους καὶ ὑπεδάφους, ἢ ἀφθονία ἢ ἡ σπάνις κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος. Σημασίαν δὲν ἔχει τί

εὐρίσκει τις, ἀλλὰ πῶς χρησιμοποιεῖ ὅτι, εὐρίσκει.

Ἡ παρουσία τοῦ κεφαλαίου δὲν ὠφελεῖ, ὅταν τοῦτο δὲν χρησιμοποιεῖται διὰ πλουτοπαραγωγικὰς ἐπενδύσεις. Παραγωγικὸς νεκρὰ κεφάλαια εἶναι ἀναπτυξιακῶς ἀδιάφορα, ἂν μὴ ἀρνητικὰ μεγέθη. Αἱ ὑπανάπτυκτοι χώροι δὲν ἔχουν ἀνάγκη «κατόχων», ἀλλὰ διαχειριστῶν τοῦ κεφαλαίου. Ὁ «κεφαλαιο-κράτης» καὶ ὁ ἐπιχειρηματίας εἶναι διάφοροι καὶ ἐν πολλοῖς ἀντίθετοι ἀνθρώπινοι τύποι. Ὁ ἐπιχειρηματίας δὲν εἶναι συντηρητικὸς οὔτε κερδοσκοπός. Δὲν ἐξαρτᾷ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν ἐργασιῶν του ἐκ τῆς συνθηθείας ἢ ἀσφαλείας, οὔτε ἐκ τοῦ εὐκόλου καὶ ἀμέσου κέρδους, ἀλλὰ ἀναπτύσσει πρωτοβουλίας, ἔχει ἀνησυχίας, ἀναζητεῖ διαρκῶς νέας ὁδοὺς, νέας μεθόδους, νέας δραστηριότητας, νέα μέσα, ρισκοκινδυνεύων ἀλλὰ καὶ προγραμματίζων μακροχρονίως.

β. Κατόπι τῶν προεκτεθέντων, ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα: Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ τεχνικοοικονομικὴ καθυστέρησις τοῦ *τρίτου κόσμου* δὲν ὀφείλεται πρωτίτως εἰς τὴν ἔλλειψιν κεφαλαίων ἀλλ' εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν ἀνθρώπων, πῶς πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν διαφορὰν νοοτροπίας μεταξὺ τῶν δύο κόσμων; Ἡ ἀπάντησις ἐμπεριέχεται εἰς τὴν διατυπωθεῖσαν δευτέραν ἔσιν μας.

Ὅπως ὁποῦτε, δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ ὑποστηρίξωμεν ἐπιστημονικῶς «ρατσιστικὰς» θεωρίας καὶ ἐρμηνείας. Δὲν ὄφιστανται μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν φυλετικαὶ καὶ βιολογικαὶ διαφοραὶ δυνάμεναι νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν δὲν κατάρθωσε νὰ ἐμφανίσῃ τὰς ἱκανότητας τὰς ὁποίας ἀνέπτυξεν ὁ Δυτικοευρωπαῖος κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ κατακτήσῃ τὴν φύσιν, νὰ διοργανώσῃ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον του καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ὑψηλὸν ἐπίπεδον εὐημερίας καὶ ἀφθονίας. *Τὰ αἰτία εἶναι κοινωνικὰ*, πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τοὺς καλουμένους «ἐξέθωικονομικοὺς» παράγοντας τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ἥτοι εἰς τὴν κρατούσαν εἰς τὰς χώρας αὐτὰς κοινωνικοπολιτικὴν τάξιν. Διευτυῶσαμεν εἰσαγωγικῶς τὴν θέσιν ὅτι τὸ διάφορον ἀναπτυξιακὸν καὶ οικονομικὸν ἐπίπεδον ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν κοινωνικοπολιτιστικῶν παραγόντων, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν τὴν νοοτροπίαν καὶ παρεμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξιν.

Λέγοντες «νοοτροπίαν» ἐνταῦθα ἐννοοῦμεν τὰς κυριαρχούσας ἰδέας, τοὺς στόχους, τὸ περιεχόμενον τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, τὴν καθόλου συμπεριφορὰν, τὰς προλήψεις καὶ προκαταλήψεις, τὰς πεποιθήσεις αἱ ὅποια διέπουν καὶ χαρακτηρίζουν ἐν κοινωνικῶν περιβάλλον: ταῦτα πάντα συνθέτουν τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν, τὰ κοινωνικοπολιτιστικὰ πλαίσια, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀδιάφορα διὰ τὴν οἰκονομίαν.

Ἡ οἰκονομία δὲν ἀποτελεῖ τυχαῖον μέγεθος, ἀλλὰ τὴν γησίαν ἔκφρασιν ὁλοκλήρου τοῦ κοινωνικοπολιτιστικοῦ βίου μιᾶς χώρας, φέρουσα βαθεῖαν καὶ ἀ-

νεξίτηλον τὴν πνευματικὴν σφραγίδα τοῦ λαοῦ. Ἐκαστος λαός, ἐκάστη κοινωνία, εἶναι ἄξιοι τῆς οἰκονομίας των. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἀποτελεῖ κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν διαδίκασίαν. Οἰκονομία καὶ Κοινωνία δὲν ἀποτελοῦν αὐτόνομα καὶ ἀλλήλων ἀνεξάρτητα μεγέθη, ἀλλὰ πολυέδρον καὶ πολυδιάστατον ἄρρηκτον ἑνιαίαν πραγματικότητα—κατασκευάσμα τοῦ ἀνθρώπου—μὴ δυναμένη νὰ ἀναλυθῇ εἰς τὰ συστατικά της στοιχεῖα. Μόνον ἡ συνεξέτασις τούτων διαφωτίζει τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν στιγμὴν.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνικὴ πραγματικότης εἶναι *στατική*, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ νοοτροπία τῶν Ἑλλήνων εἶναι *προβιομηχανική*, *γεωργική*. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμη καὶ προκειμένου περὶ τῶν μεγαλοπόλεων καὶ βιομηχανικῶν κέντρων τῆς χώρας μας, καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ κλεινοῦ ἄστεως, τὸ ὅποιον παρουσιάζει τὸ παράδοξον νὰ ἀποτελῇ ἑκατομμυριοπολιν μὲ γεωργικὸν πληθυσμὸν.

Ὅταν λέγωμεν ὅτι μία κοινωνία εἶναι στατικὴ, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑποκειται εἰς μετασχηματισμούς, ἀλλ' ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι τὸσον βραδύς ὅστε νὰ μὴ καθίσταται σχεδὸν ἀντιληπτός, πολλῶ δὲ μᾶλλον νὰ μὴ γεννᾷ ἠθικὰς καὶ θεσμικὰς συγκρούσεις. Αἱ τύχαι τῶν ἀτόμων διαδραματίζονται εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς διαρθρωτικῆς σταθερότητος καὶ στατικότητος τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Τὸ ἐπάγγελμα, ἡ μόρφωσις, ἡ θέσις ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ὁ γάμος, τὰ πάντα, προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴν καὶ κοινωνικὴν καταγωγήν.

Ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις εἶναι πυραμιδοειδῆς. Εἰς τὴν κορυφὴν εὐρίσκονται αἱ «αὐθεντία», αἱ ἀρχαί, οἱ ἴσχυροί, οἱ γηραιότεροι, ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενείας. Πρὸς τὰς αὐθεντίας αὐτὰς ὀφείλουν οἱ νεώτεροι ἀπόλυτον ὑπακοήν, μέχρι σημείου ὑποταγῆς. Αἱ αὐθεντία αὐταὶ εἶναι *de facto*. Ἡ αὐθεντία, π.χ., τοῦ πατρὸς θεμελιούται εἰς μόνον τὸ γεγονός ὅτι εἶναι πατὴρ (ἐρέρτης τοῦ προσώπου) καὶ συγχρόνως ὁ πεπειραμένον πρεσβύτερος, ὁ φορεὺς τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων. Ἡ γενικῶς ἐπικρατούσα παραδοσιαρχία ἐμποδίζει τὴν πλαστικότητα καὶ προμαρμιστικότητα πρὸς τὰς διαρκῶς μεταβαλλομένας καταστάσεις καὶ δὲν ἀφίνει περιθώριον διὰ τὴν υἰοθέτησιν τῶν νεωτερισμῶν τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖ ἡ ἀγορὰ καὶ ἡ οἰκονομία.

Εἰς στατικὰς κοινωνίας ἡ διαμόρφωσις τῆς ζωῆς ἐπὶ τῶν κατατάτων οἰκονομικῶν ὁρίων, ἀνευ ἀνέσεων καὶ δυνατοτήτων ἱκανοποιήσεως τῶν περισσοτέρων «περιττῶν» ἀναγκῶν, ἡ ἔλλειψις ρευστοῦ χρημάτων εἰς τοὺς νεώτερος, ἡ ἀνεργία, ἡ ὑποασυρόλησις, κτλ., δὲν θεωροῦνται ἀνυπόφορα, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ συγγενεῖς αὐτονοήτως εἶναι πρόθυμοι νὰ συμπαρασταθοῦν κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνατοτήτων των ἐν περιπτώσει ἀτυχήματος, συμφορᾶς, χρέους, κτλ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατὰ κανόνα γεωργικὴ οἰκονομία εἶναι συλλογικὴ, παραδοσιακὴ καὶ προσανατολίζεται εἰς κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν αὐτοκα-

ταναλώσεως. Είναι κατά κανόνα μία οικονομία «έξω-χρηματική».

Αί δημόσια υπηρεσία παρουσιάζουν έλλειψιν κατηγορημένων μεσαίων κυρίως στελεχών, ως και όλα τα άρνητικά στοιχεία μιάς συγχρόνου γραφειοκρατίας, επικράτησιν του γράμματος και του τύπου εις βάρος της ουσίας, εϋθυνοφοβίαν των άρμοδιών ύπαλληλων, άδιαφορίαν, έλλειψιν άντικειμενικότητος, «παράθυρα» διά την τακτοποίησιν ύποθέσεων συγγενών, γνωστών και φίλων (ρουσφετολογία) και ύδροκεφαλικήν συγκεντρωτικότητα.

Αί ικανότες ενός λαού έξαρτώνται άφ' ενός μόνον από τον βαθμόν ανάπτυξεως του ενδιαφέροντός του διά το νέον, διά νέους στόχους, νέους σκοπούς, νέας μεθόδους, νέον τρόπον ζωής, νέας πολιτιστικάς επιτεύξεις, και άφ' ετέρου από τον βαθμόν και την έκτασιν των δυνατοτήτων τας όποιás παρέχει ή κοινωνική διάθροσις προς ύλοποίησιν και εφαρμογήν του άναζητούμένου νέου. Και αί δυνατότητες αύται δέν πρέπει να προσφέρωνται άριστοκρατικώς εις μόνους τους εννοουμένους μιάς ισχυράς τάξεως, αλλά δημοκρατικώς, προς πάντα άνεξαιρέτως. Ή παροχή ίσων εϋκαιριών ανάπτυξεως των προσωπικών ικανότητων εις πάντα, ή παροχή των δυνατοτήτων να σκέπτονται και να ενεργοϋν καινοτόμους, ή κοινή άφειτηρία έξορμήσεως δια τον επαγγελματικόν και κοινωνικόν άγώνα, δυναποιοϋν την κοινωνίαν και έχουν ανάλογον θετικόν άντίκτυπον και επί της ανάπτυξεως της οικονομίας. Άντιθέτως, το βάρος της παραδόσεως, ή γεροντοκρατία, ή διαμόρφωσις άτόμων έξηρητημένων και πειθηνίων άντι προσώπων αυτόνομων και υπευθύνων, επιφέρουν μαρasmus και εις τα άτομα και εις το κοινωνικόν σύνολον. Μόνον όταν τα άτομα έξέλθουν του κλοιού της κηδεμονίας εκ μέρους των ποικιλωνύμων αϋθεντιών δραστηριοποιϋνται, ανάπτυσσουν τας λανθανούσας ικανότητάς των και προκόπτουν κοινωνικώς και οικονομικώς, ως π.χ. συμβαίνει με άρκετους μετανάστας, παρά τας κοινωνικάς, γλωσσικάς, εθνικάς, μορφωτικάς και άλλας δυσχερείας, τας όποιás οϋτοι συναντοϋν εις την ξένην και αί όποιαί διαρκώς γείρουν έμπόδια άνασχετικά της προοδευτικής πορείας των.

Εις την καλλιέργειαν της νοσταλγίας διά το νέον εις όλους τους τομείς του έπιστητού, την «*regum novarum cupiditas*», την όρθολογικήν άνάλησιν, τον διαρκή έλεγγον και την κατά καιρούς αναθεώρησιν των γνώσεων, σκέψεων, πράξεων και της συμπεριφοράς, εις την πολυκεντρικήν διάρθρωσιν της κοινωνικής πραγματικότητος άντι της πυραμιδοειδούς αϋθεντίας, πρέπει να άποδοθί το γεγονός ότι οι δικτικοί λαοί κατά τα τελευταία έκατον έτη άπεσπάζθησαν του λοιπού κόσμου και άνέπτυξαν νέαν αξιολογικήν κλίμακα, νέαν οικονομίαν, νέαν διοικήσιν και νέαν όργάνωσιν, άποσκοποϋντες εις την άνοδον του βιοτικού επιπέδου και την καλύτερευσιν των όρων και συνθηκών ζωής. Άντι του κηδεμονουμένου, καθο-

διγυμένου, αϋθεντοκρατούμένου και πειθηνίου, άνέπτυξαν τον αυτόνομον, άνήσυχον και κατ' έξοχην υπεύθυνον άνθρωπον, με το επιχειρηματικόν πνεϋμα και την μεγαλοπραγμοσύνην. Ή άποταμίευσις και το εργασιакόν ήθος χαρακτηρίζουν τον νέον αυτόν άνθρωπον.

Άποτελεί ίσως την μεγαλύτεραν άνακάλυψιν του συγχρόνου ανθρώπου ή διαπίστωσις ότι το μέλλον εις να μορφώσιν (Gestaltbarkeit der Zukunft) και ότι προσωπικώς δύναται να συμβάλλη οϋτος σημαντικώς εις την μορφοποίησιν αυτού. Ειδική έπιστήμη, ή Μελλοντολογία, επεξεργάζεται τα δεδομένα του παρελθόντος και του παρόντος και συνθέτει υπό μορφήν προγράμματος την εικόνα του μέλλοντος. Οϋτως δύναται ο άνθρωπος να προεκρίνη την δύναμιν και βούλησιν του εις την διάστασιν του μέλλοντος, ή όποία μέχρι χθές ήτο προσιτή μόνον εις τους προφήτας. Διά του τρόπου αυτού εκπορθείται εις την καθημερινήν ζωήν του συγχρόνου ανθρώπου και το τελευταίον φρούριον του «παράλογου» ή «υπερλόγου» και ολοκληροϋται ή επικράτησις της έξεπιστημονικεύσεως και του όρθολογικού έλέγχου του βίου, εις όλας του τας λεπτομερείας. Ο σύγχρονος άνθρωπος τακτοποιεί τα του οικου και του βίου του άνευ μαγικών προκαταλήψεων, μοιρολατρίας και πολλακίας ως έαν μη ύπήρχε Θεός, με όλας τας ψυχοπνευματικάς αλλά και πρακτικάς συνεπείας. Φυσικόν επακόλουθον είναι ο προσανατολισμός της παιδείας εις την μετάδοσιν θετικών και τεχνικών γνώσεων (τεχνοκρατία, ειδικοκρατία) και εις την διαμόρφωσιν «προσώπων» άντι «προσωπικότητων». Ή διαφορά μεταξύ προσωπικότητος και προσώπου έγκειται εις τοϋτο, ότι την προσωπικότητα όρίζουν και προσδιορίζουν οι θεσμοί και αί κρατοϋσαι κοσμοθεωριακά άντιλήψεις: ή προσωπικότης του αυτοκράτορος, του ιππότου, του ιερέως, του γεωργου προκαθορίζεται και διαμορφϋται υπό των θεσμών, των όποιων θεωρείται ιδανικός φορεϋς. Ο θεσμός προϋπάρχει της προσωπικότητος, ή όποία όφείλει την βαρύτητα της εις την κατά το δυνατόν πιστήν και γνησίαν ύλοποίησιν του. Ή προσωπικότης άποκτά την αξίαν της εκ της μετοχής της εις το ύπερ-προσωπικόν «πνεϋμα» των θεσμών, εις τον κόσμον των ιδεών, των κανόνων, των αξιών της εποχής. Το πρόσωπον άντιθέτως είναι άνεξάρτητον θεσμών και κατά τοϋτο «άβοήθητον», δέν έχει πρότυπα και ιδέας, των όποιων ή ύλοποίησις να το καταξιώνη. Το πρόσωπον κινείται εντός πλαισίου κοινωνικών έξαρτήσεων και καθηκόντων, το όποιον προκαλεί και επιβάλλει ή διοργάνωσις και ή κοινωνική στιγμή. Το μέγεθος του «προσώπου» δέν εξαρτάται από οιαδήποτε πρότυπα, άλλ' από την ικανότητα κατανοήσεως, σταθμίσεως και όρθής άντιμετωπίσεως της διαρκώς μεταβαλλομένης και άνεπαναλήπτου ίστορικής στιγμής πρό της όποιας τοποθετοϋν τον άνθρωπον αί άλλατωδώς μετασχηματιζόμενα κοινωνικά διαθρόσεις. Έξ άλλ-

λου, τὸ πρόσωπον, βάσει τῶν γνώσεων καὶ σταθμίσεων αὐτοῦ, εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαμορφώσῃ τὴν ἐπερχομένην ἱστορικὴν στιγμήν (savoir pour grévoir). Ἡ ἀναφορά τῶν προσώπων πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὰ πράγματα δὲν προσδιορίζεται πλέον θεσμικῶς, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν ὑψίστης προσωπικῆς εὐθύνης. Ἡ προσωπικὴ εὐθύνη, ἀποτελοῦσα ἔκφρασιν κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ, φέρει τὸ ἄτομον εἰς συγκρουσιν μετὰ τῶν ἐκ παραδόσεως κρατούτων θεσμῶν καὶ ἀθετητῶν. Αἱ κοινωνικαὶ αὐτὰ συγκρούσεις, ἀποτελοῦσαι καὶ τὸ κεντρικότερον πρόβλημα τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία διὰ τοῦτο ἐχαρακτηρίσθη καὶ «σεισμογράφος» τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἡ κυριώτερα πηγὴ τῆς κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ δυναμισμοῦ.

Πρόκλησις καὶ ἀπάντησις χαρακτηρίζουν τὰς δυναμικὰς κοινωνίας καὶ ἀποτελοῦν τοὺς δύο πόλους τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ἡ διαλεκτικὴ σύνθεσις τῶν ὁποίων συνιστᾷ τὴν κοινωνικὴν πρόοδον, ἡ ὁποία ὁμοῦ δὲν νοεῖται ἐνταῦθα γραμμικῶς, ὡς θέλει ἡ ἐξελιξιαρχία.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι σκόπιμον νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδος δὲν ταυτίζεται μετὰ τὴν κοινωνικὴν τελειοποίησιν καὶ πολιτικὴν ἄνοδον. Κατὰ τὸ παρελθόν ἐγένετο τὸ βασικὸν λάθος τῆς συγχύσεως καὶ τοῦ ταυτισμοῦ τῆς προόδου, τῆς γνώσεως, μετὰ τὴν ἠθικὴν. Διαφάστις καὶ Ἄρετὴ δὲν συμπίπτουν ὑποχρεωτικῶς. Σήμερον εἶναι πολὺ εὐκόλον νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι οὐχὶ σπανίως τὰ πορίσματα τῆς γνώσεως τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κακοῦ, τῆς καταστροφῆς, τοῦ ἐγκλήματος εἰς βάρος τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε πιθάνως τοσαύτην ἐπικαιρότητα, ὅσον σήμερον, τὸ πλατωνικὸν «πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργία φαίνεται καὶ οὐ σοφία». Γνώσις ἡ ὁποία μεταφράζεται εἰς κυριαρχίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον μετὰ ἀπειλὴν τῆς ἐλευθερίας, τῆς εὐτυχίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς του, δὲν ἀνυψώνει ἀλλὰ ἐκβαρβαρώνει. Καὶ ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑπάρχει μόνον πρόοδος καὶ γνώσις, ἀλλὰ καὶ πτώσις εἰς βαρβαρισμὸν καὶ σκληρότητα. Διὰ τοῦτο, ὅταν γίνεται λόγος περὶ ἠθικῆς καὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς κοινωνίας, πρέπει πάντοτε νὰ τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον πράγματι ὁ ἄνθρωπος ἐδιδάχθη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἀπάντησις εἶναι, δυστυχῶς, ἀρνητικὴ. Τὰ κακουργήματα καὶ τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος δὲν ἐπέφεραν τὴν ἀναμενόμενην ἀναδόμησιν εἰς τὴν ἀνθρώπινον ψυχὴν, ὥστε ἡ περὶ τούτων γνώσις νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν μιᾶς περισσότερον ἀναποκρινόμενης εἰς τὴν ἄξιαν τοῦ ἀνθρώπου ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως.

Συνυψίζοντες, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον ἐθέσωμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν συλλογισμῶν μας ὡς ἐξῆς: τὸ διάφορον ἀναπτυξιακὸν ἐπίπεδον μεταξὺ ἀνεπτυγμένων χωρῶν καὶ τρίτου

κόσμου πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῶν διαφόρων κοινωνικοπολιτικῶν πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων κινουνοῦνται ἐκάστοτε οἱ ἄνθρωποι. Εἰς τὰς κοινωνίας τοῦ τρίτου κόσμου ἐλλείπουν αἱ βασικαὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας προϋποθέσεις, ὡς ἡ ἰκανότης καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων, τῆς δομῆς καὶ τῶν σχέσεων τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ὡς καὶ τὸ βασικότερον χαρακτηριστικὸν τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἐφ' ὅσον τὴν θέσιν τῆς παραδοσιαρχίας, τοῦ «κλειστοῦ» χαρακτήρος τοῦ κοινωνικοῦ βίου, δὲν θὰ καταλάβῃ ἡ κριτικὴ καὶ ἡ αὐτοκριτικὴ, τὸ «ἀνοιγμα», ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ διαφοροποιήσις τῶν ἀντιδράσεων, καὶ ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν θὰ καταστοῦν καθολικὴ συνείδησις καὶ «θεσμοί», ὥστε νὰ προσλάβουν χαρακτῆρα προσδιοριστικῶν τῆς λαϊκῆς συμπεριφορᾶς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁμιλώμεν περὶ κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ καὶ δυναμικῆς οἰκονομίας.

γ. Οὕτω καταλήγομεν εἰς τὴν ἐκτεθειάν ἤδη τρίτην θέσιν μας: ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιφέρῃ ἀλλαγὴν εἰς τὴν οἰκονομίαν ὀφείλει πρωτίστως νὰ ἐπιφέρῃ ἀλλαγὴν εἰς τὰ κοινωνικοπολιτικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται αὕτη· πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ προηγούμενος ἀλλαγὴν εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν ἀνθρώπων, νὰ δημιουργήσῃ ἀναπτυξιακὸν κλίμα καὶ διαθέσεις εἰς τὸν λαόν. Προσπατεῖται δηλαδὴ ἡ ἐφαρμογὴ κοινωνικῆς στρατηγικῆς ἡ ὁποία θὰ ἔχη ὡς ἀντικειμενικὸν στόχον τὴν προοδευτικὴν ἀφύπνισιν, ἀποδόσευσιν καὶ δραστηριοποίησιν τῶν ἐν ὑπνώσει φορέων ἐνεργείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ πρόγραμμα δυναμικῆς οἰκονομίας εἰς περιβάλλον στατικῶν κοινωνικῶν μορφῶν. Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ κατανοήσῃ ὁ ἄνθρωπος—κυρίως ὁ ἄνθρωπος τῆς ὑπαίθρου—ὅτι δὲν εἶναι ἀμετάκλητος καὶ ὑποφερτικὴ ἡ μορολατρικὴ ὑποταγὴ του εἰς τὸν ἀσφυκτικὸν κλοιὸν τῶν ἐξαρτήσεων ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἀκόμη πρέπει νὰ κατανοήσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ ἀναμένῃ τὰ πάντα ἀπὸ τὸ Κράτος. Δὲν εἶναι συμφέρον του, π.χ., νὰ βασίξῃ καὶ ἐξαρτᾷ τὴν οἰκονομίαν του ἀπὸ τὰς κρατικὰς ἐπιχορηγήσεις, αἱ ὁποῖαι βαρύνουν τὸν κρατικὸν προϋπολογισμὸν καὶ ἔχουν ἀνασταλτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας, ἐφ' ὅσον δι' αὐτῶν ἀφαιρούμεν κεφάλαια ἐκ τῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων καὶ συγχρόνως ὑποθάπτεται κλίμα καὶ νοοτροπία ἀντιαναπτυξιακά. Ὅταν ὁ ἄγροτης, π.χ., πᾶρη ἀπόφασιν ὅτι τὸ Κράτος δὲν προτίθεται νὰ ἐπιδοτήσῃ τὴν παθητικὴν καὶ ἀσύμφορον καλλιέργειαν τοῦ σίτου, τότε ἀναγκαστικῶς θὰ στραφῇ πρὸς ἀναζήτησιν συμπεφεωτέρων καλλιεργειῶν. Ἀποτελεῖ ἐγκληματικὴν κατὰ τῆς ἀναπτυξιακῆς τῆς Χώρας πράξιν νὰ προσπαθῇ οὗτος διὰ παντὸς μέσου νὰ ἀναγκάσῃ τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ σύστημα ἐπιδοτήσεως. Κάποτε θὰ πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ καὶ ὁ γεωργὸς νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀ-

πό τὰ παραδεδομένα και από τὰ ἀσφαλή, διά νά ἀνοίξη τόν δρόμον δι' ἕν καλύτερον οικονομικόν μέλλον. Πρέπει νά πιστεύσῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ δν μετὰς ἀπέριου δυνατότητας και ὅτι μία τῶν δυνατοτήτων αὐτῶν εἶναι και ἡ ἱκανότης μορφοποιήσεως τοῦ μέλλοντος, τῆς τύχης του, διά τῆς ἐφαρμογῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως και προγραμματισμοῦ.

Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται νά ἐπέλθῃ ὄχι ἀπλῶς ἐξωτερική μεταβολή εἰς τὸν τρόπον ζωῆς και ἀτενίσεως τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἔν πολλοῖς ἀδίστακτος, ριζική ἀνατροπή τῶν παρεδδομένων και παραδεδεγμένων μορφῶν κοινωνικῆς συμβιώσεως, ἀναφορᾶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον και τὰ πράγματα, τοποθετήσεως ἔναντι τοῦ κόσμου και μεθοδεύσεως τῆς ἐργασίας. Ὁ ἄνθρωπος ἀπαιτεῖται νά συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀνάγκην στροφῆς τοῦ πνεύματός του ἀπὸ τῆς μοιρολατρικῆς και δεσιδαίμονος ἐνατενίσεως τῆς τύχης και τοῦ ἐπέκεινα πρὸς μίαν καλύτερευσιν τοῦ «ἐνταῦθα» διά τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας: στροφῆς ἀπὸ τῆς ἀδρανούς θεωρίας, πρὸς τὴν δράσιν ἀπὸ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς και ὑποταγῆς εἰς τὰ παραδδομένα, πρὸς μίαν κριτικὴν ἔναντι τῶν θεσμῶν και παραδόσεων τοποθετήσιν ἀπὸ τῆς περιδεοῦς προσκολληῆσεως εἰς τὰ πατῆρα, πρὸς τὴν ἐπιδιώξιν τοῦ νέου και τὴν καλλιέργειαν διαθέσεως ἀλλαγῆς ἀπὸ τοῦ ζῆν και σκέπτεσθαι και κινεῖσθαι ἐντὸς τῶν πλαισίων μίᾶς ἀμεταβλήτου συνθηείας, πρὸς τὴν ἐρευνητικὴν ὄρεξιν και δημιουργίαν νέων μορφῶν. Μὲ ἄλλας λέξεις, πρέπει νά πραγματοποιήσῃ τὸ ἄλμα ἀπὸ τοῦ στατικοῦ πρὸς τὸν δυναμικὸν τρόπον ζωῆς.

Ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑπαναπτύκτων κοινωνιῶν χαρακτηρίζεται, ἀντιθέτως, διά τὴν ἀδίκαιολόγητον και ἀνιστόρητον ἐξιδανίκευσιν τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία πολλὰκις εἶναι ρομαντικὸς χαρακτήρος. Εἰς τοῦτο συμβάλλει πιθανῶς και ἡ ἀνικανότης του νά ἀντιμετωπίσῃ τὸ παρὸν ἐπιτυχῶς. Εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἐνὸς φαινομένου φυγῆς εἰς τὸ παρελθόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀναμνησκόμεν τὴν καταξίωσιν και τὴν ἀποζημίωσιν διά τὰ παρόντα. Βεβαίως, δὲν πρέπει νά λησμονῆται ὅτι γενικῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι λίαν συντηρητικὸς προκειμένου νά ἐπιφέρει ἀλλαγὴν εἰς τοὺς θεσμοὺς του, και τοῦτο ἔνεκα τοῦ θεμελιώδους ρόλου τῶν ὁπίου διαδραματίζονται διὰ τὴν κοινωνικὴν ὑπαρξίν οἱ θεσμοὶ (πρβλ. τὴν περὶ θεσμῶν θεωρίαν τοῦ Gehlen και τῶν δεχομένων τὸν ἄνθρωπον ὡς «ἐλαττωματικὸν ζῶον»). Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀνάπτυξις και ἐκβιομηχανίσεως ἀπαιτοῦν τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐπικράτησιν τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ, χωρὶς νά ἐξαιροῦνται ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ οἰσθητικὲς φύσεως θεσμοί.

Πῶς θά ἐπιτευχῇ ὁμοῦ ἡ ἐπικράτησις αὐτῆ τοῦ νέου και ἡ ἀπαιτουμένη ἀλλαγὴ και προσαρμογὴ τῶν θεσμῶν; Πολλὰ γράφονται διά τὴν ἀνάγκην κοινωνικῆς μεταβολῆς, ἀναπτύξεως, ἀλλαγῆς νοοτροπίας, ἐφαρμογῆς προγραμματικῶν περιφερειακῆς ἡ κοινοτικῆς ἀναπτύξεως, κτλ. Ἀλλὰ πρέπει νά παρατηρήσωμεν ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ πλουσιωτάτη σχετικὴ βι-

βλιογραφία και τὰ πολλὰ ὑποσχόμενα συνέδρια τελικῶς παραμένουν εἰς τὰ θεωρητικὰ ἐπίπεδα, χωρὶς νά προχωροῦν εἰς πρακτικὰς εἰσηγήσεις. Τοῦτο και μόνον εἶναι ἐνδεικτικόν τοῦ πόσον ὀσκόλον εἶναι τὴν πράξιν εἶναι νά προτείνῃ και νά ἐφαρμόσῃ καινεῖς συγκεκριμένον σχέδιον στρατηγικῆς ἀναπτύξεως. Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι δυνατόν νά διατυπωθῶν συνταγὰί αἱ ὁποῖαι νά ἰσχύουν και νά ἐφαρμόζονται εἰς πάσαν περίπτωσιν. Πολλὰκις ἔν πρόγραμμα δὲν εἶναι δυνατόν νά μετακινήθῃ οὔτε και ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ αὐτοῦ νομοῦ. Διὰ τοῦτο και ἐνταῦθα δίδονται μόνον τὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων θά ἡδύνατο νά κινήθῃ μία ἀναπτυξιακὴ πολιτικὴ εἰς τὴν ἰχώραν μας.

Μία στρατηγικὴ ἀναπτύξεως πρέπει ὁπωσδήποτε νά περιλαμβάνῃ και νά συντονίζῃ προγράμματα τὰ ὁποῖα θά καλύπτουν τοὺς τρεῖς τομεῖς τῆς παραγωγῆς, θά ἀντιμετωπίζουν τὸ δημογραφικὸν και κοινωνικοπολιτιστικὸν πρόβλημα και θά ἀποσκοποῦν εἰς τὴν δυναμοποίησιν τῆς κοινωνίας και τὴν σταθερὴν αὐξήσιν και δικαίαν κατανομήν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Διὰ νά ἐφαρμοσθῶν πάντα ταῦτα εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀπαραίτητον νά καταπολεμηθῇ ὁ τυπικὸς διά τοὺς μεσογειακοὺς λαοὺς ἄκρατος ἀτομικισμός, ἡ πολιτικὴ τῆς ἀδιαφορίας και ἡ γεροντοκρατία.

ἀτομικισμός και συνεταιρισμός

Τὸ πρῶτον τὸ ὁποῖον πρέπει νά ἀποκτήσῃ ὁ μέσος Ἕλλην εἶναι τὸ σθένος και ἡ προθυμία ἀναγνωρίσεως τῆς ἀξίας και τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἄλλου, καθὼς και ἡ προθυμία συνεργασίας. Κακὴ ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων και τοῦ ἀληθοῦς συμφέροντος τὸν ὀδηγοῦν εἰς ἀτομικιστικὰς στερεοτύπους ἀντιλήψεις και εἰς παντελῆ ἀπροθυμίαν ὀδοιστικῆς και εἰλικρινοῦς συνεργασίας, εἰτε διότι αἰσθάνεται ἑαυτὸν ταπεινωμένον και ἀνελεύθερον, ἔαν πρέπει νά συμμορφωθῇ πρὸς κανονισμοὺς και τάξιν, εἰτε διότι πιστεύει ὅτι τὸ συμφέρον του εἶναι νά δρᾷ και νά ἀναπτύσσεται ἀνεξαρτήτως. Διὰ τοῦτο, και ὅταν ἀκόμη «συνεργάζεται», οὐδέποτε ἐπιδιώκει τὸ κοινὸν ἄγαθόν και συμπεριφέρει, ἀλλὰ μόνιμως σκέπτεται τί προσωπικὸς δύναται νά κερδίσῃ και πῶς νά ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν συνεργασίαν αὐτήν. Τοῦτο ἐπιφέρει σοβαρὰς ἀνομιλίας εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, καθ' ὅσον ὄλοι πιστεύουν ἑαυτοὺς ὡς καταλλήλους διά πάσαν περίοπτον ἢ ἐπικερδῆ θέσιν, τὴν ὁποίαν και διὰ τῶν γνωστώδ ἐκ τῆς κρατούσης κοινωνικῆς δομῆς παρεχομένων μέσων πίεσεως παντοιοτρόπως ἐπιδιώκουν και συνήθως καταλαμβάνουν, ἀποκλείουσιν οὕτω τὰ κατάλληλα πρόσωπα, ἐνθὺ τὸ τὸσον ἀπαραίτητον διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν και ἐπιβίωσιν σύστημα τῶν ἀνωτέρων ἐπιαιδῶν και συνεταιρισμῶν δὲν δύναται νά ἐδοκιμησῇ παρ' ἡμῖν. Ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία και γενικότερον ἡ οἰκονομία πάσχει ἀπὸ ἀσυγχώρητον κατακερματισμὸν και ὑπερπαγγελματισμὸν, οἱ ὁποῖοι καθιστοῦν τὰς μὲν οἰκονομικὰς μονάδας μὴ

ναί κατά κανόνα καιρικός. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἐκπλήρωσιν ἀλλὰ παρανόησιν καί, ἐν πολλοῖς, νόθευσιν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν. Τελικῶς, δὲν προσφέρουν ὑπερρεσίας, ἀλλὰ παρέχουν δυσχερείας. Δὲν ἐπιταχύνουν, ἀλλ' ἀναχαιτίζουν τὴν ἀναπτυξιακὴν πρόοδον τῆς περιφερείας τῶν. Δὲν ἐξυπηρετοῦν, ἀλλὰ ἀσυνειδίχτως καταπολεμοῦν τὰ πραγματικά συμφέροντα τοῦ τόπου. Διὰ τοῦτο καὶ βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς στρατηγικῆς ἀναπτύξεως εἶναι ἡ μεταβολὴ τούτων ἀπὸ ἀνασταλτικῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν δυνάμεων εἰς ὁμάδας κρούσεως πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ νέου καὶ καθολικέουσιν τῆς διαδικασίας τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ. Τὰ διαφωρα σωματεία εἶναι ἀνάγκη νὰ μετατραποῦν εἰς κέντρα μελέτης τῶν ἐπιτοπίων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, εἰς διαφωτιστάς τοῦ λαοῦ καὶ εἰς «πολλαπλασιαστάς» κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ.

ἡ σύγκρουσις τῶν γενεῶν

Πρὸς δημιουργίαν μιᾶς ὑγιεστερας κοινωνίας πολύτιμος εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν νέων, οἱ ὅποιοι κατὰ τρόπον ἐγκληματικῶν κρατοῦνται συστηματικῶς ἐκτός τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν διαδικασιῶν.

Ἡ σημερινὴ νεολαία, μὴ περιορισμένη πλέον εἰς τὰ στενὰ γεωγραφικὰ πλαίσια ὅπου ἔζησαν οἱ πρόγονοι τῆς, διέρχεται σοβαρωτάτην κρίσιν καὶ ἔχει ἀπολυτὸν ἀνάγκην διαφωτιστικῆς καὶ συμπαραστάσεως· ἀντιμετωπίζει τὴν σύγκρουσιν τῶν γενεῶν ἔνεκα τοῦ ἐπελθόντος κλονισμοῦ τῆς αἰθνητίας τῶν προσώπων καὶ τῶν μορφῶν κοινωνικῆς ποδηγετήσεως, καθ' ὅσον οἱ νέοι μιᾶς οἰκογενείας ἢ κοινωνικῆς ὁμάδος ἀποτελοῦν κατὰ κανόνα καὶ τὰ περισσότερον ἐξείλιγμένα, τὰ περισσότερον ἐνήμερα καὶ τὰ περισσότερον πρὸς τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις προσηρμοσμένα μέλη τῆς. Ὁ κλονισμὸς αὐτός, ἐν συνδιασμῷ καὶ πρὸς τὰ ὅλον ἐν εὐρύτερον διαδιδόμενα αἰσθήματα θανάτου ἐναντι τῶν τεχνολογικῶς προηγμένων δυτικῶν κοινωνιῶν, ἐμπεριέχει τὸν κίνδυνον προκλήσεως ἐνὸς ἀβασίμου μὲν, πλὴν λιαν ἐπικινδύνου, συναίσθηματος κατωτερότητος, ἀπαξίωσης ἢ καὶ ἐνοτικτώδους ἀντιδράσεως ἐναντι τῶν δυτικῶν λαῶν, ἀκρίτου παραδοχῆς καὶ υἰοθετήσεως τῆς ἀξιολογικῆς τῶν τάξεως καὶ παραλλήλου διαβρώσεως τῶν ἰδανικῶν τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ὁρθοσκείας.

Κατὰ τὴν ἰδεολογικὴν αὐτὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὅποια συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μίαν φυσικὴν ἐξασθένειαν τῶν δεσμῶν καὶ ἐξαρτήσεων ἀπὸ πρωτογενῆ κοινωνικά μορφώματα, μίαν αὐξοῦσαν ἐξατομικέυσιν καὶ διάθεσιν διακινήσεως γεωγραφικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερα παρακολούθησις καὶ φροντίς καὶ μεθοδευμένη προβολὴ τῆς ἀξιολογικῆς κλίμακος καὶ τῶν ἰδανικῶν τῆς φυλῆς, μὲ σύγχρονον παρο-

χὴν τῶν μορφωτικῶν μέσων τὰ ὅποια θὰ ἱκανοποιήσουν τὸν ἐκ τῆς ἐπαφῆς μὲ τὰς λοιπὰς κοινωνίας συνεχῶς διευρυνόμενον ὀρίζοντα τῶν προσδοκιῶν τῶν νέων.

Κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς προσαρμογῆς ἀπαιτεῖται προσεκτικὴ προσπάθεια συγκεκριομένου τῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων ἀπαραιτήτων ἐτεροχθόνων στοιχείων τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ τεχνικῆς σκέψεως μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ αὐτοχθόνου πολιτισμοῦ τὰ ὅποια εἶναι ἱκανὰ νὰ προσφέρουν ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν στήριγμα καὶ συγχρόνως τὴν ἀπαιτούμενην ἀπορροφητικὴν τῆς πρὸς φυσικὴν ἀφομοίωσιν καὶ ἐνεργοποίησιν τῶν ἐξωγενῶν ὀθήσεων. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀναμένεται ὅτι ἐκ τῶν τάξεων τῆς σημερινῆς νεολαίας θὰ προκύη μίαν νέα ἐπιλέκτος μερὶς ἢ ὅποια θὰ χρησιμοθετῆ ὡς μετασχηματιστὴς τοῦ στατικού καὶ δλιγαρχικοῦ καθεστώτος τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας τῆς εὐγενούς καταγωγῆς εἰς τὸ νέον καθεστὸς τῆς ἀριστοκρατίας τῶν προσωπικῶν ἱκανοτήτων. Τοὺς «εἰσοδηματίας» θὰ ἀντικαταστήσουν εἰς τὴν ἱεραρχίαν οἱ «παραγωγοί». Ἡ νέα αὐτὴ μερὶς θὰ ἀποτελέσῃ τὴν σταυροφόρον στρατιάν μιᾶς ἀνηλικῆς καθέτου καὶ ὀριζοντίας διακινήσεως καὶ θὰ καταστήτῃ ἡ ἐστία δραστηριοποιήσεως τῆς κοινωνικῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας καὶ φορεὺς τοῦ ἔθνικοῦ προοδευτικῶν δυναμισμό.

Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν τιοαυτῆς δυναμικῆς δημιουργικῆς νεολαίας, ἡ ὅποια δὲν θὰ ἐκφράξῃ τὰς ἀνησυχίας τῆς μὲ τὰς γνωστὰς μορφὰς τῶν «ὄργισμένων νιάτων» τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κοινωνιῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνοικοδόμησιν νέων Παρθενῶν ἀρετῆς καὶ προόδου, προαπαιτεῖται ἰδιαίτερα καλλιέργεια ἐντὸς τῶν παιδαγωγικῶν θερμοκηπίων καὶ ἰδιαίτερα εὐαισθησία πρὸς σφυγμομέτρησιν καὶ ἡχοληψίαν τῶν ἀνησυχιῶν καὶ προσδοκιῶν τῆς νεότητος μὲ ἔμπρακτον κατάδειξιν συμπαραστάσεως καὶ ἀγάπης.

Ἡ νεολαία θὰ πρέπει νὰ διαπαιδαγωγηθῇ καὶ νὰ διαφωτισθῇ καταλλήλως, ὥστε νὰ μὴ στρέφεται ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸ Γυμνάσιον καὶ ὀριζόμενα Ἄνωτάτα Σχολὰς, μὲ ἀποτελεσματὸν τὸν σχηματισμὸν τοῦ πολυαριθμοῦ προλεταριάτου τῶν ἀποφοίτων τοῦ Γυμνασίου (40.000 ἀποτυχόντες τὸ 1969) ἢ καὶ πτυχιούχων ὀρισμένων ἀνωτάτων σχολῶν (ἀδιόριστον Θεολόγοι, ὑπερκορεσμός δικηγορικοῦ καὶ ἄλλων ἐπαγγελμάτων, κτλ.). Εἶναι ἀνάγκη οἱ νέοι, ἰδίᾳ τῶν ἐπαρχιῶν, νὰ στραφοῦν πρὸς κατακτικτὴν γνώσιν, αἱ ὅποια καὶ εἰς αὐτοὺς θὰ ἐξασφαλίσουν μίαν ἀξιόλογον σταδιοδρομίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τόπου θὰ ἐπιταχύνουν. Ἡ ἑλληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία πάσχει, π.χ., τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀπὸ ἑλλειψιν ἰσχυρᾶς μεσείας στελεχώσεως τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων καὶ ὑπηρεσιῶν. Πρὸς τὴν κατεῦθυνσιν αὐτὴν θὰ πρέπει νὰ προσανατολισθῇ ἡ νεολαία τῶν ἐπομένων δεκαετιῶν.